

էր մեծամեծ ակնկալութեամբք և տարակուսի մէջ ձղեց երկիրը ապագայ յառաջադիմութեանց համար:

Միքայէլ Խշոնը ծնած էր 'ի Քրակուէվաղ 1823ին, և ամուսնացեր էր 1853ին Յուլիա Հիւմժատի կոմսուհոյն հետ, ուսկից իւր ամլութեանը համար բաժնուեցաւ: Եւ այսպէս կը մարի իրմով Օպրէնովիչներու ուղիղ շառաւիղը:

Միքայէլի մահուան վրայ ըստ սովորութեան առժամանակեայ կառավարութիւն մը հաստատեցաւ: որն որ ազգային ժողով մը դումարեց յուլիսի 2ին, որ հետամուտներէն մէկուն վրայ իր ընտրութեանը կարծիքը տայ:

Եւ ընտրեց Միլան Օպրէնովիչը՝ երեքտասանամեայ պատանի, Միլոշի եղբօրորդին, որ Բարիլ իր ուսումը կը կատարէր, և իր անունը թէ 'ի զօրաց և եթէ 'ի ժողովրդենէ մեծ ցնծութեամբ ընդունելի եղաւ, և կարդեցաւ իրեն առժամանակեայ խնամակալ մը մինչեւ հասնի իր առոյդ հասակին:

Բորդոգալի թագաւորութեան աշխարհագրութիւնը ու պատմական հին և նոր վիճակը:

Բորդոգալի հարաւային Եւրոպից թագաւորութիւնը, է 'ի յարեւմտից Սպանիոյ. մայրաքաղաքն է Լիզանա: Հիւսիսէն սահմանն է Կալիցիան, արեւելքէն Լէոնի թագաւորութիւնը, իսղրէմատուրա սպանիական և Անտալուսիա, 'ի հիւսիսոյ և յարեւմտից Ատլանտեան ովկիանոսը. ընդ մէջ $36^{\circ} 58'$ և 42° լայնութեան և $8^{\circ} 30'$ և $11^{\circ} 54'$ երկայնութեան աստիճանաց: Երկրին մակերեսոյթն է 100,031 քառակուսի հաղարամեղք. ընակիշնալ է 3,923,410. ասոր վրայ պէտք է աւելցնել Ազորեան կղզիները, Ափրիկէի, Ասիոյ և Ովկիանիոյ մէջ ունեցած կալուածները, որով բովանդակն է 6,255,000 հոգի:

Բորդոգալ սպանիական ցամաքակղղւոյն արեւմտեան զառ 'ի վայրին ստո-

րին աստիճանին վրայ է: Սպանիայէն աւելի աղէկ է դիրքը և անոր իրեք մեծ գետերուն բերանը և նաւարկելի մասերը ինքը բռնած է. կալիցիա և Անտալուսիա երկու ծայրից նահանգները իրարմէ կը բաժնէ. վերջապէս 'ի բնէ զօրաւոր սահմանազլուխ մ' ունի, որ ըստ ինքեան հակառակ է բնական աշխարհագրական օրինաց. վասն զի անոնք ոչ եթէ լերանց երկայնաձիգ զիծ մ' են, այլ սպանիական պարուց կոհակները իրրեւ երկայն և թանձր պարիսպ մը կը ձեացնեն, որոնց մէջէն հազիւ թէ քանի մը խրամատ բանալով հեղեղալից գետեր կ'անցնին:

Բորդոգալի բարեխառնութիւնը շատ աւելի բարձր է քան ինչ որ է 'ի Սպանիա. ամառուան տաքերը սաստիկ նեղացուցիչ են, և ձմեռները միայն լերանց ծայրերը ձիւն կու գոյ: իսկ Բորդոգալի թագաւորութիւնը ակօսող լեռները շարունակութիւն են Սպանիոյ իրեք մեծ կեդրոնային պարերուն: Գետերը բաղմաթիւ են, որոնցմէ են Դակոյ, Տուէրոյ, որ իրքեւ սահմանազլուխ է Սպանիոյ և Բորդոգալի, 80 հազարամեղք երկայնութեամբ. Մինհոյ, Մոնտեկոյ և Վուկա. այս երկու վերջիններուն ակունքը Բորդոգալի երկրին մէջնէ:

Լեռները շաղանակի ծառերով լի են. հովիաներն առատ և սքանչելի գինիներ կը մատակարարեն (Բորդոյ, Քարսավէլսո, Մէղուպայ և այլն. տարին 2,736,000 հարիւրալիզր). Նուռ, նարինչ (493,000 սնտուկ) ձիթապտուղ, թուզ զրեթէ 7 միլիոն հազարազրամ: Ցափարակ գետիններուն վրայ ալ աղէկ բեղնաւոր են արմտիք (Մինհոյ, Պէյրա, Գրաս-Լոս-Մոնդէս նահանգք). Նաև ամենաճոխ է մերինոս ոչխարի կողմանէ, որոնցմէ 2,500,000է աւելի գլուխ կը համրուի: Արօտի սակաւութիւնը շատ չներեր մեծ արջառեղէններ գարմանել: Անտառներու մէջ շատ կը գտնուին գայլ, այծեամն, եղջերու և կինձ. վայրենի այծերը ամայի կողմեր խումբ խումբ կը պտըտին. սակայն պղտիկ որսական կենդանիները սակա-

Լիզպոնա:

ւագիւտ են : Երկիրը շատ մը տեսակ մետաղներու և քարերու հանքեր ունի , որոնք չեն բանեցուիր , բաց ՚ի էսդրէմատուրայի երկաթի քանի մը հանքերէ : Երբեմն դակոյ գետը ոսկեթաւալէր , և լուսիտանիոյ թագաւորաց դաւազանը գետին տղմէն հանուած ոսկիէն կը շինուէր :

Բորդոգալ 47 վիճակ (district) կը բաժնուի , որոնք 7 նահանգի կը վերածուին , և են ՄինչոՅ , ՊԼ . քաղաք Բորդոյ . ԴՐԱՍ-ԼՈՍ-ՄՈՆԴԻՍ , ՊԼ . քղ . Պրականաս . ԱԼԵՄԴԻՅՈՅ , ՊԼ . քաղաք Էվորա . ՍՏՈՐԻՆ-ՊԼՅՈՐԱ , ՊԼ . քաղաք Գոյիմպրա . ՎԵՐԻՆ-ՊԼՅՈՐԱ . ՊԼ . քղ . Գաստելլոյ-Պրանքոյ . ԷՌԴՐԱՄԱՏՈՒՐԱ , ՊԼ . քղ . Լիզպոնա . ԱԼԿՈՐՎԱ , ՊԼ . քղ . Ֆարոյ :

Ճարտարութիւնը և արուեստք քիչ զարգացած են Բորդոգալի մէջ . նախնական նիւթոց պակասութիւնը և ներքին հաղորդականութեան ճամբաներու նուազութիւնը վաճառականութեան մնալուն շատ պատճառ եղած են , որով միայն գետոց բերաններուն վրայ վաճառականութիւնը ծաղկած է . դուրս հանուած բերքերն են նարինջ , չորթող և գինի և այլն :

Բորթոգալիք սթափ են , կայտառ , կորովի , հայրենասէր և հաստատուն ՚ի

սէր և յատելութեան . դժբաղդաբար նիւթական են . ուսմունք և կրթութիւն քիչ տարածուած է մէջերնին . Երկրագործութեան մեծ հոգ չունին և ամենայն ճարտարութիւնք և արուեստք Անգղիացւոց ձեռքն են : Քաղաք քաղքի հետ միութիւն , իրաւախոհութիւնն և դաշնադրութիւն ամեննեին չունին . և ոչ իսկ քաղաքագիտորէն : Բորդոգալի ամենայն խոռվութիւնք ծագած են ՚ի Լիզպոնա կամ ՚ի Բորդոյ , բայց ոչ Երբեք հասարակաց հաւանութեան գործ մը եղեր են : Ժամանակէ մը ՚ի վեր ջանք կայ Երկրին նիւթական բարօրութիւնը վերածնանելու համար : Երկաթուղեաց և շոգեշարժնաւուց ձեռնարկութիւնները կարդաւորուելու հետ են : Տարեկան ծախքն են 80,000,000 ֆր . մուտքը 73,800,000 ֆր : 1854ին յուլիսի 29ին օրէնքը սակւոյ և արծաթի դրամոց տասանորդական դրութիւնը սահմանեց :

Բորդոգալի բանակը 24,500 անձէ կը բաղկանայ , առանց հնդկային բանակը մէջը սեպելու . մինչև ՚ի 1855 զօրաժողովը բռնութեամբ էր . հիմա զինուորագրութիւնը ըստ Գաղղիոյ ոճոյն կանոնաւորեալ է : Ծովային զինուորութիւնն ունի 4 մեծնաւ , 4 ֆրէկադ , 3 քորվէդ , 3 պրիք , 9 շոնէր , 18 բեռ-

Կիև ձկնավաճառ՝ ի բարտիլիոյ .

Նաբարձ նաւ և 12 շողեշարժ նաւ :

Նաւատորմիոն ընդ ամենը 389 թընդանօթ ունի և 2,832 սպայ կամ նաւաստի : Կառավարութիւնը սահմանադրական միապետութիւն է . կալուածներն ալ երեսփոխաններ կը խաւրեն առ խորհրդարանն : Գրեթէ ամենայն բորդոգալցիք ուղղափառ են՝ բայց նաև ամենայն կրօնք ներելի են : Հաւատաքննութիւնը ժիշտ դարուն վերջերը վեր-

Վաձառող բոչնոց՝ ի բարտիլիոյ .

ցուեցաւ : Ցպազրութեան ազատութիւնը ամենեին սահման չունի :

Սպանիա և Բորդոգալ թէպէտ և սահմանակից են իրարու՝ այլ բնակիչքը բոլորովին տարրեր կեանք կ'անցընեն և հազիւ կը ճանչցուին : Կրնայ ըսուկլ թէ չկայ այսպէս երկու տէրութիւն որոնք իրարու հետ այսչափ քիչ վերաբերութիւն ունենան , որով ումանց ունեցած դաղափարը այս երկու աշխար-

Հաց՚ի մի ձուլուելուն ըստ աղգութեան և ըստ քաղաքագիտութեան՝ մտացածին մեծ ցնորդ մ’ է և ոչ այլ ինչ։ Բորդոգալցւոց լեզուն գասդիշեան լեզուին գաւառական մէկ բարբառն է։

Բորդոգալ բազմաթիւ կարեսոր կալուածներ ունի, Ազորեանց արշիպեղագուը՝ Ատլանտեան ովկիանոսին մէջ. Ափրիկէի մէջ Մատէյրա և Բորդոյ-Սանդոյ կղզիները, կանաչ-Սարին արշիպեղագուը, Սենեկամպիոյ, Անկոլայի և Քոնկոյի ստացուածները, Ս. Թովմաս և Խխանի կղզիները և Մողամպիք նահանգը. Ասիոյ մէջ կոտ, Տիու, Մադաոյ. Ովկիանիոյ մէջ Տիլլէ՝ Դիմոր կղզւոյն մէջ, և Քամպինկ՝ ի հիւսիսոյ Դիմորի։ Պրազիլ՝ որ 1824էն ’ի վեր անկախ է, ատենօր Բորդոգալցւոց կալուած էր։

Պատմութիւն։ Հիմ ժամանակ։ — Բորդոգալ կը համապատասխանէ մեծաւ մասամբ հռովմէական Լուսիտանիոյ նահանգին։ Բնակիչք՝ որ կելոք (Celtes) են իրենց սկզբնական ծագմամբը՝ ինչպէս կը հաւաստեն զրուդաց ժամանակէ մնացած յիշտատակարանները, անկախութիւննին պաշտպանելու համար յաջորդաբար կարքեղունացւոց դէմ կռուեցան, Պունիկեան երկու առաջին պատերազմներուն ժամանակ, և երկրորդէն ետքը՝ Հռովմայեցւոց դէմ, որոնք իրենց վախճանին հասան նենդաւոր կոտորածներով և վերիաթը սպաննելով։ Լուսիտանիացիք ուրեմն երկայն ժամանակ և յաջորդութեամբ իրենց դէմ դրին։ Հռովմայեցւոց տիրապետութիւնը հինգ ու կէս դար տևեց, ինչուան այն ատենն որ Բարբարոսք սկսան անդամատել Արևմտից ինքնակալութիւնը։

Միջին դար, ինչուան Բորդոգալի բագաւրութեան ծագումը, 409-4439։ Արաբական և գերմանական կրկին ապատակութիւնները հետզհետէ թերակղզւոյն աս մասին նոր տէրերու ձեռք իյնալուն պատճառ եղան։ Մինչդեռ ’ի կալիցիա Սուեվք կ’իշխէին (409-585), Լուսիտանիա ալ անցաւ յաջորդաբար

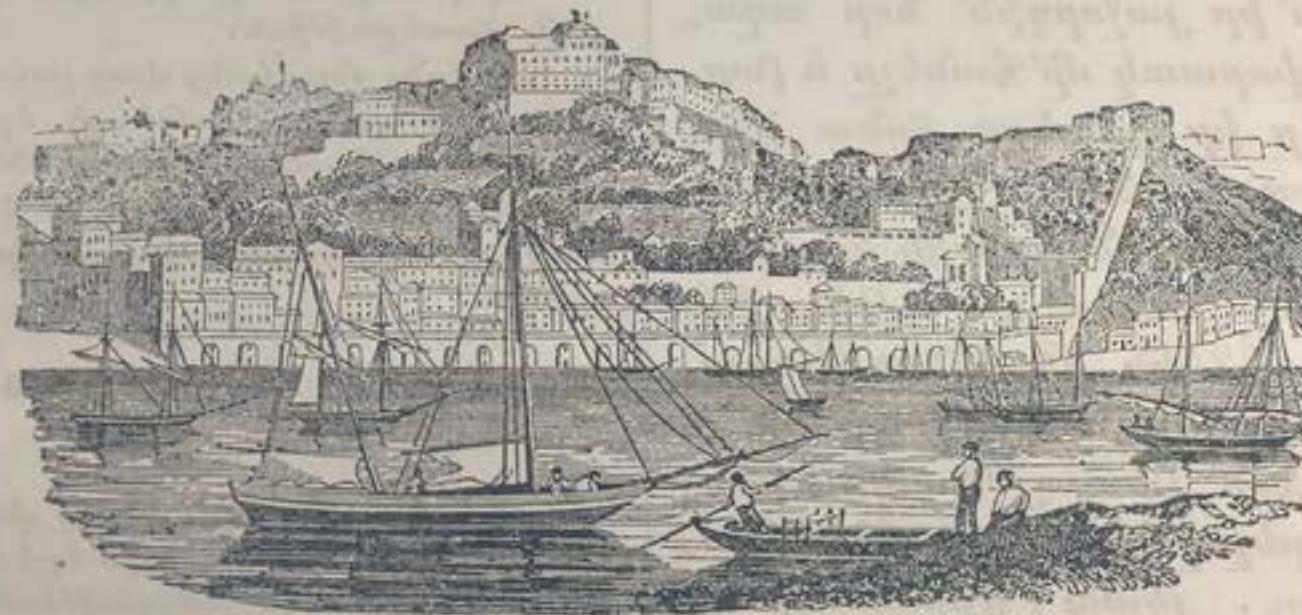
Ալանաց ձեռքը, որոնք 447ին յաղթուեցան ’ի Վիսիգոթաց, որ առժամանակ մը օգնականք էին Հռովմայ, և զլուսիտանիա Հռովմայեցւոց կայսրութեանը ստացուած ըրին. յետոյ 467ին ատենները Վիսիգոթաց, որոնք գոհ չըլլալով Սուեվները անկից հալածելուն վրայ՝ որ հիւսիսային մասին տիրեր էին, ընկճեցին բովանդակապէս իրենց թաղաւորութիւնը, 585ին. վերջապէս Արաբացւոց, որոնց ձեռքը մատնուեցաւ բովանդակ Սպանիա՝ Խոերէսի մարտակռուով 744ին։ Հետագայ իրեք դարերու ժամանակ Աստուրիոյ քրիստոնեայք զարգանալով հետզհետէ Մահմետականաց ձեռքէն յափշտակեցին և Ռվիեգոյի և Լէոնի թագաւորութեան հետ միացուցին զկալիցիա և հին Լուսիտանիան, ինչուան Գակոյ. և 1094ին կամ 1095ին Ալֆոնսոս Զ. Լէոնի և Գաստիլիոյ թաղաւորն՝ ընդ մէջ Մինհոյի և Գակոյի եղած երկիրը բաժնեց իր տէրութենէն և Հենրիկոս Պուրկոյնի իր վիսին տուաւ։ Բորդոգալ՝ որ Բորդոյ քաղաքին անուամբը իրեն մերձակայ եղած նահանգները տարածուածէր, քիչ ատենէն մեծագոյն երկիր մը իրեն բաժին ըրաւ. նախ որ Գաստիլիոյ հպատակ էր՝ յետոյ անկախ տէրութիւն եղաւ՝ երբ Ալֆոնսոս Զ. Հենրիկոսի որդին գլուխ քաշեց հպատակութենէն և իրեն զինուորներէն թաղաւոր անուանակոչեցաւ 1439ին։

Պուրկոյնի հարատութիւնը, ուղիղ գծով, 1439էն ինչուան 1383։ — Բորդոգալցիք այսպէս ձեաւորուելուն ժամանակ մեծապէս մասնակից եղան թերակղզւոյն մահմետականութեան դէմ յարուցած յարատե խաչակրութեանը. իրենք միայն էին Ալմոհատեանց դէմ Սանդարէմի յաղթութեանը ժամանակ։ 4484ին օդնեցին Դոլոդայի լասնավասի յաղթութեանը, 1340ին Սալատոյի, որով Մերինիտք հալածուեցան։ Ալֆոնսոս Ա. ին ժամանակ էսդրէմատուրան, Ալէմիկյոն և Լիզպոնան ալ իր մէջն առնելով մեծցաւ, և Ալֆոնսոս Գ. ի ժամանակ, 1249-53 ստացաւ

նաև Ալկարիեանքը, և նոյն տաենէն 'ի վեր է որ հիմակուան սահմանն ունի : Մի և նոյն ժամանակ նաև իր սահմանադրութիւնն ալ ձեացաւ : 1443էն եաքը Լամեկոյի գորդէս ժողովը, որ բաղկացեալ է կղերէն, ազնուականներէն և քաղաքաց և աւանաց երեսփոխաններէն, շատ օրէնսդրութիւններ ընդունեցաւ այս առաջին ժամանակներուն մէջ, և Բորդոգալի անկախութիւնը հրատարակեցաւ, իրքի ժառանգական թագաւորութիւն մը նաև կանանց համար, պայմանաւ որ՝ Բորդոգալի Եշանազունի հետ կարգուին, որ թագաւորի պատուանուն պիտի չունենար՝ ինչուան որ արու դաւակ մը չծնանէր : Այս ժողովները անկանոնապէս հաւաքուելով շարունակեցին իրենց միջամուխ ըլլալը կառավարութեան մեծամեծ խնդիրներուն մէջ :

Աշխղի ձիւղը, 1385–1580 : Բորդոգալի ամենէն պայծառ ժամանակն ասէ : Արտաքոյ Ափրիկէի հիւսիսային ծովեղերաց վրայ շատ կարեոր կէտեր ստացաւ պատերազմով (Սէւդա, Գան-

կէր և այլն) : Տիադ, կամա և կապրալ նաւորդներն ալ ջոն Հենրիկոսէն, Յովհաննէս թ. էն, Էմմանուէլ Բաղդաւորէն յորդորուած՝ այն ընդարձակ կողման արևմտեան և արևելեան ծովափունքը դան, որով նոր ճամբայ բացուեցաւ դէպ 'ի Հնդկաստան և դէպ 'ի Պրազիլ : ասոնց հետեւելով Ալմէխտեանք և Ալպուքէրը դնացին յԱփրիկէ և մանաւանդ յԱսիա՝ Բորդոգալեան ընդարձակ իշխանութիւն մը հիմնելու, և տարածուելով մինչև 'ի Պրազիլ՝ իրենց վաճառականութիւնը մեծապէս զարդացուցին և անհուն հարստութիւն զիզեցին : Դժբաղդաբար Արևելքի ճոխութիւնը Բորդոգալի Երկրինը մոռցընել տուաւ, որով Երկրագործութիւնը՝ որ ժդ դարուն մէջ շատ ծաղկած էր, երեսէ ձգուեցաւ : Իսկ ներքուստ թագաւորութիւր գորդէս ժողովոյն և ազնուապետութեան ծախիւքը մեծնալով՝ նոր փայլ մ'առաւ, և կիլ-վիկէնտի, Քամուէնսի, Պարրոսի և Ռզորիոսի անուններովը մեծ մաս մը ստացաւ ԺԶդ դարուն մատենազրական փառացը մէջ :

Բորդո :

Սպանիական տիրապետութիւն և Պրականցիայի ձիւղը, 1580էն ինչուան մեր օրերը : — Բորդոգալ՝ Հենրիկոս Շիրանաւոր թագաւորին մահուընէն ետքը Սպանիայէն ընկճուելով՝ 60 տարի իրքի նահանդ մը սեպուեցաւ, և նաւտառորմին հետ կալուածներն ալ կորսնցուց . և եթէ 1640ին դարձեալ անկախութիւնը ըս-

տանալով Ափրիկէի և Պրազիլի կալուածները կրկին ստացաւ, սակայն չկրցաւ ներքին և արտաքին մեծութիւնն ու յաջողութիւնն Երկրորդ անգամ ունենալ : 1660ին թողով զՊուպէջ ու Դանկէրն ու Սէւդան, ժամանակաւ Ասիոյ մէջ և Ափրիկէի արևելեան և արևմտեան ծովեղերաց վրայ քանի մը տեղ ունեցաւ : Ներքսապէս 1703էն

ետքը հետզետէ երկրագործութեան և արուեստից մէջ անհոգանալով սաստիկ ինկաւ, և այս թշուառ վիճակէն զինքը բռնի ազատել փորձեց բոմպալ: Յետոյ կրկին անդամ՝ 1804ին և 1806ին Անդղիացւոց համար իրնաւահանդիսուները փակել ստիպուելով գաղղիա Սպանիոյ հետ միաբանած դաշտնի դաշնադրութեամբ՝ ի ֆոնդէնը լուսուղուդալ իրեք մաս բաժնեցին, որ ոչ երբեք դործադրուեցաւ. և երբ գաղղիացիք երկիրը գրաւեցին՝ 1808ին յունիս ամսոյն մէջ Սպանիոյ հետ խօսքը մէկ ընելով և ձեռնտու դտնալով զԱնդղիա դարձեալ անկախութիւնը ստացաւ, բայց Անդղիացւոց զօրաւոր ազդեցութեանը տակ իյնալուն համար, և ինչուան 1820ին յոգնելով այդ ծառայութենէն և սպանիական ժամանակին անդրազատական յեղափոխութենէն հրապուրուելով, բովանդակ Բորդոդալ ոտք ելաւ (24 օգոստ 1820): Այս շարժմանց ժամանակ Պրազիլ ալ բաժնուեցաւ, և թագաւորին որդին Տոն Բետրոյ հոն կայսր եղաւ: Յովիաննէս Զ.ի մահը, Տոն Բետրոյի իր յաջորդին՝ նոր ազատական հրովարտակ մը հանելը և Բորդոդալի դահը իր դստերը Տոնա Մարիամութողուլը 1826ին նոր մաքառմանց պատճառ եղան. ոմանք նոր թագուհւոյն կողմը բռնեցին և ոմանք Տոն Միկէլի, որ 1824ին ինքզինքը թագաւոր անուանակոչեց, և դահը չթողուց՝ ինչուան որ Տոն Բետրոյ Պրազիլի թագէն հրաժարելով եկաւ իր աղջիկը թագաւորեցնելու. յետոյ Արմատականք կոչուածները Հրովարտակեանք կոչեալ ներուն հետ երկայն ատեն կոռուելով, վերջապէս 1842ին Տոն Բետրոյի հրովարտակը հաստատեցին: Ամենայն կարգը և կանոնք սկսեր էին իրենց նախնական վիճակն առնուլ և կը զարդանար տէրութիւնը Քոսդա-Քապրալ

Թումար կոմսին հոգաբարձութեանը ժամանակ, որ 1838էն ՚ի վեր պաշտօնեայ էր և նախագահ խորհրդոյ 1849էն ՚ի վեր, երբ 1851ին Սալտանէա մարածախտին զրգութեամբը ծագած զինուորական խոռվութիւն մը, 1826ին հրովարտակը բարեկարգելու պատրուակաւ որուն վրայ յաւելուած մը բրած էր, ուղեց հին կուսակցութիւնները ոտք հանել. որոնցմէ թէ Արմատականք և թէ Հրովարտակեանք կոչուածները՝ հաւասարապէս մեծամեծ պաշտօններու վրայ ըլլալով, նեցուկ են և ամրութիւններկայ կառավարութեան:

Յիշողութեան տեսակ մը կայ զոր ժամանակաւ և սրտով կը ստանանք. յիշատակը սրացաւութեան հետ կապուած է: Խնչպէս լեռնային երկիրներու մէջ առաջին տեղագիծները աչքէ կը խուսափին, և բարձունք և հորիզոնք միայն աղէկ կը տեսնուին, այսպէս է նաև կենաց մէջ:

Թէ՛՛ Փառական Տիեզրուիր

Զարմանքն աւելի նրբամիտ է և նրբիմաստքան զատելութիւն:

Կրնանք մարդկանց վրայ լաւագոյն դատաստան ընել իրենց զարմանալի երեցած նիւթերէն, քան թէ անսիրելի սեպածներէն:

Գերագոյն մարդը զիտէ իր հակառակորդաց խօսքերը, և հակառակորդք իրենինները չեն գիտեր:

ՀԵՆՐԻԿՈՍ ՊՈՒԵ

Ո՞վ որ յաջողութեան կը փափաքի՝ պէտք է առաւտանց ժամը հինգին ելլէ:

Ո՞վ որ արդէն յաջողութեան մէջ է կրնայ միայն խնչուան ժամը եօթը քնանալ:

Առածք Անգլիացոց: